İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

İstanbul 29 Mayıs University Journal of the Faculty of Letters

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğretim Üyesi Berrin KÜÇÜKCAN (Baş Editör)
Prof. Dr. Arzu ATİK (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Alphan AKGÜL (Editör Yardımcısı)
Doç. Dr. Nesrin DUMAN (Editör Yardımcısı)

Cilt / Volume : 1 Sayı / Issue : 1 Ocak / January, 2026

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Istanbul 29 Mayıs University Journal of the Faculty of Letters

Cilt - Volume : 1 / Sayı - Issue : 1 / Ocak - January 2026

Sahibi / Published under the auspices of
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi adına
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu (Rektör)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Kurulu Başkanı / Editor in Chief
Dr. Öğretim Üyesi Berrin KÜÇÜKCAN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) (berrinb1@gmail.com)

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Prof. Dr. Arzu ATİK (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) (arzuuatik@gmail.com),
Doç. Dr. Alphan AKGÜL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) (alphanakgul@gmail.com),
Doç. Dr. Nesrin DUMAN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) (nesrinduman@windowslive.com)

Alan Editörleri / Subject Editors
Prof. Dr. Ayşe Emel KEFELİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU (Kastamonu Üniversitesi),
Prof. Dr. Güler DEMİR (Kastamonu Üniversitesi),
Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Doç. Dr. Berfin VARIŞLI (Maltepe Üniversitesi),
Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Doç. Dr. Lütfiye KAYA CİCERALİ (İstanbul Galata Üniversitesi),
Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Dr. Öğretim Üyesi Gökşen SEVDEĞER ELİBOL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Dr. Öğretim Üyesi Gülçin KARADENİZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Öğr. Gör. Dr. Emine CENGİZ MATER (Marmara Üniversitesi)

Dil Editörleri / Copy Editor
Dr. Öğretim Üyesi Nur N. ÖZMEL (Türkçe) (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Arş. Gör. Kıvanç AKYOL (İngilizce) (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

İstatistik Editörü / Statistics Editor
Doç. Dr. Vildan ATEŞ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) (vgirginates@gmail.com)

Sekreterya / Secretariat
Arş. Gör. Uğur Yankı ÜÇKARDEŞLER (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) (uyuckardesler@29mayis.edu.tr)

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Ayşe Emel KEFELİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU (Kastamonu Üniversitesi),
Prof. Dr. Genta KULARI (Autonomous University of Lisbon),
Prof. Dr. Güler DEMİR (Kastamonu Üniversitesi),
Prof. Dr. Sandra FIGUEIREDO (Autonomous University of Lisbon),
Prof. Dr. Malgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA (Nicolaus Copernicus University),
Doç. Dr. Alemdar BAYRAMOV (Bakü Devlet Üniversitesi),
Doç. Dr. Berfin VARIŞLI (Maltepe Üniversitesi),
Dr. Öğretim Üyesi Gökşen SEVDEĞER ELİBOL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Dr. Öğretim Üyesi Gülçin KARADENİZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi),
Dr. Fatih TAŞBAŞ (Università Ca' Foscari Venezia)

Sayfa Tasarım / Design
Coşkun YILDIRIMTÜRK

Grafik / Graphic
Talha ÖZÇELİK

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Istanbul 29 Mayıs University Journal of the Faculty of Letters

Cilt - Volume : 1 / Sayı - Issue : 1 / Ocak - January 2026

Sunuş

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, elinizdeki bu ilk sayısıyla yayın hayatına başlamış bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle son yıllarda sayıları süratle artan Üniversite akademik dergi külliyatı, çok farklı sahalarda nicelik olarak hayli verimli bir seviyeye ulaşmış durumdadır. Bunların arasında bilhassa Sosyal Bilimler alanındaki dergiler bazen spesifik ama çoğu defa da genel mahiyette olmak üzere hatırı sayılır bir yekûn tutar. Söz konusu dergilere bakıldığında akademik düzeyleri birbirinden farklı yayınlara rastlamak elbette mümkündür. Aslında bu geniş yelpaze içerisinde ilmî manada seviyelerin tutarsızlığı da beklenebilecek bir husus olarak değerlendirilebilir. *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* olarak yayın politikamız Sosyal Bilimlerin değişik disiplinlerini kapsayacak vasıfta, akademik seviyesi tutarlı, yeni bulgu ve yaklaşımlarla ilmî katkı yapabilecek, bir meselesi, amacı olan araştırma makalelerine yer vermektir. Bu vadide bu yeni başlangıçla alanında bilinen ve ciddiye alınan bir düzeye ulaşmak başlıca hedefimizdir. Dergimizi akademik anlamda bütün bu amaçlarına ulaştırmak yolunda neşir heyetimizin gayretlerine, üniversitemizin bu yoldaki kararlı tutumuna müteşekkiriz. Başlıca temennimiz Sosyal Bilimler sahasında üst düzeyde dergiler arasında yer edinmektir. Hayırlı olması dileğiyle…

Prof. Dr. Feridun M. EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dekanı

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Istanbul 29 Mayıs University Journal of the Faculty of Letters

Araştırma Makalesi - Research Article
Cilt - Volume : 1 / Sayı - Issue : 1 / Ocak - January 2026

Kapu Halkına Hocalık Yapan Bir Paşa: 18. Yüzyıl Osmanlı Devlet Ricâlinden Süleyman Feyzi Paşa'nın Bir Âlim Olarak Portresi

A Pasha Who Taught His Own Household: The Portrait of Süleyman Feyzi Pasha, an 18th Century Ottoman Statesman, as a Scholar

Abdulhadi Uysal*

Öz • Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki devlet adamı ve bürokratlarından Süleyman Feyzi Paşa (d. 1720'ler - ö. 1794) üstlendiği birçok resmî görev haricinde bilhassa İslâmî ilimlerdeki birikimi ve âlim vasfı ile de öne çıkmaktadır. Telif ettiği eserleri ve yaptırdığı bir kütüphane de buna delâlet etmektedir. Süleyman Feyzi Paşa'nın ilgisi esas itibariyle lisan, tefsir, hadis ve kelâm ilimlerine yöneliktir. Ayrıca tasavvuf ile de alakası bulunmaktadır. İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinde sürdürdüğü valilikleri boyunca maiyyetindeki kapu halkı ile arasında bazı bakımlardan ilginç bir "hoca-talebe" ilişkisi bulunduğu nakledilmiştir. Daha önce Paşa'nın ilmî yönü kısmen incelenmiş olup bu makalede devrin kaynakları ile sonradan tespit edilen bazı yazma eserler ve arşiv vesikaları üzerinden kendisinin ilim adamı kimliği değerlendirilmiş ve muhallefatındaki kitaplar dökümü ve tasnifi temelinde kapsamlı bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Feyzi Paşa, kapu halkı, 18. yüzyıl, ilim, muhallefat

Abstract • Süleyman Feyzi Pasha (b. 1720s - d. 1794), an Ottoman statesman and bureaucrat of the eighteenth century, distinguished not only through the various official posts he held but also through his scholarly interest in the Islamic sciences. His works, as well as the library he established, also demonstrate his intellectual profile. His primary scholarly interests centered on linguistics, Qur'anic exegesis, hadith, and kalām. He also maintained a connection to Sufism. Contemporary sources indicate the existence of an unusual "teacher-student" relationship between the Pasha and the members of his kapu halkı (household) during his governorships across several provinces of the empire. Some aspects of his scholarly persona have previously been examined. This article examines Süleyman Feyzi Pasha's intellectual identity by relying on contemporary sources, later-identified manuscripts, and archival documents. In addition, it analyzes the contents of his muḥallefāt (estate inventory), providing a classification and evaluation of the books he owned.

Keywords: Süleyman Feyzi Pasha, pashas' households, 18th century, scholarship, inventory of the estate

Giriş

18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa kalemiyede üst düzey vazifelerde bulunmuş olan Süleyman Feyzi Efendi/Paşa, Nizâm-ı Cedîd arefesindeki hareketli siyasî ve idarî kariyeri ile devrin önemli bürokratlarındandır. Görevleri arasında çoğunluğu 1770'li ve 1780'li yıllarda, bazıları iki defa olmak üzere tersane eminliği, defter eminliği, sadaret kethüdalığı ve nişancılık sayılabilir. Ayrıca 1779 ve 1787 yıllarında iki defa ifa ettiği reisülküttaplığı sırasında imparatorluğun dış politikasına yön veren siyasî figürler arasında da yer almıştır. Hayatı yalnızca söz konusu vazifeleri boyunca İstanbul'da, devlet merkezinde geçmemiş, çeşitli görevleri sebebiyle imparatorluğun dört bir yanında önemli idarî tecrübeler kazanmıştır. Mesela 1760'lı yıllarda Bâbıâlî'nin emirlerini iletmek üzere birkaç defa Kırım hanına gönderilmiş, 1780'li yılların başında

* İstanbul Üniversitesi abdulhadiuysal@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2173-2599

Uysal, A. (2026). Kapu Halkına Hocalık Yapan Bir Paşa: 18. Yüzyıl Osmanlı Devlet Ricâlinden Süleyman Feyzi Paşa'nın Bir Âlim Olarak Portresi. *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *1* (1), 53-66.

Geliş Tarihi - Received: 16/12/2025, Kabul Tarihi - Accepted: 25/01/2026, Yayımlanma Tarihi - Published: 31/01/2026

Mısır darphanesini idare etmiş, Osmanlı-Avusturya Harbi'nin (1787-1791) ilk safhalarında serasker ve Sofya Muhafızı sıfatıyla cephede bulunmuş ve müteakiben Sinop'ta muhafızlık; Sivas, Erzurum ve Haleb eyaletlerinde de valilik yapmıştır. 1791 yılında III. Selim'e sunulan bir pusulada sadrazam adayları olarak isimleri geçen yedi paşa içinde yer almış, 1793 yılı dolaylarında ise Mısır valiliğine getirilmesi kararlaştırılmış ancak 1794 Nisan'ında vali olarak bulunduğu Haleb'de vefat etmiştir.[1]

Süleyman Feyzi Paşa, bürokraside ve idarî kademelerde üstlendiği resmî vazifeler haricinde ciddi ilmî müktesebatı ve telif eserleri sebebiyle âlimlik vasfı ile de öne çıkmaktadır. Paşa'yı bu hâliyle, 18. yüzyıl Osmanlı devlet ricâli arasında Koca Ragıb Paşa (1698/1699-1763) ve Halil Hamîd Paşa (1736-1785) gibi örnekleri iyi bilinen entelektüel-bürokrat vezir tipinin bir temsilcisi olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır. Süleyman Feyzi Paşa, vefatının ardından tanzim edilen muhallefat kaydının da gösterdiği üzere emsali olan bürokrat vezirler gibi hayatı boyunca şahsî kitaplığı için çok sayıda kitap toplamış ve çevresindeki âlimler ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur.[2] Ayrıca, bu bağlamda, Çorum sancağında yaptırdığı kütüphanenin de bu yüzyılda Osmanlı ülkesinde sayıları artmakta olan ve dikkate değer bir kısmı zikredilen tipte devlet adamları tarafından yaptırılan vakıf ve şahıs kütüphaneleri içinde bir yeri olduğu açıktır.[3]

Süleyman Feyzi Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri akademik anlamda çok sınırlı ölçüde bir ilgiye mazhar olmuş durumdadır. Esasında Arap dili ve belagati mütehassısı olan Y. Atalık, biyografik mahiyetteki umumi eserlerden ve bazı Osmanlı arşiv belgelerinden ve bunların özetlerinden de istifade ederek hazırlamış olduğu zengin muhtevalı bir sempozyum tebliğinde Paşa'nın biyografisinin genel bir manzarasını ortaya koymuştur.[4] Y. Öztürk de Paşa'nın bir eseri üzerine hazırladığı tezinde biyografisi ile alakalı benzer şekilde bazı noktalara temas etmiştir. Paşa'nın eserlerinden ikisinin tahkikli metni de hazırlanmıştır.[5] Bunlara ilâve olarak, devrin kronikleri, Paşa'nın yakınında bulunmuş olan adamı Mehmed Hâşim'in yakın bir zaman önce neşredilmiş olan eseri, sonradan tespit edilen bazı yazma eserler ve Osmanlı arşiv vesikaları - hususiyle vefatının ardından tanzim edilen muhallefat kaydında yer alan şahsî kitapları - üzerinden Süleyman Feyzi Paşa'nın âlim kimliğine dair yeni değerlendirmeler yapmak mümkün görünmektedir. Bu çerçevede, bu makalede Paşa'nın tahsiline, ilmî yönelimlerine ve eserlerine temas edilecek, muhallefatındaki kitaplar dökümü ve tasnifi yapılmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır.

---

1 Süleyman Feyzi Paşa'nın hayatı üzerine monografik bir çalışma bulunmamaktadır. Paşa'nın biyografisini yaşadığı dönemin gelişmeleri muvacehesinde ele almayı hedefleyen bir çalışmayı hâlihâzırda sürdürmekteyim. Paşa'nın hayatının genel kronolojisi, üstlendiği görevler ve yukarıda zikredilen bilgiler için şimdilik bkz. Yalçın Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu* (23-25 Kasım 2007), haz. M. M. Söylemez - M. Okumuş - İ. Yiğit, Çorum: Çorum Belediyesi Yay., 2008, s. 297-310; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK, 1995, VI, s. 454. Tahakkuk etmeyen Mısır valiliği ile alakalı bir takrir BOA., HAT, nr. 257/14740'da yer almaktadır.

2 Osmanlı vezirleri, bürokratları ve sair devlet vazifelilerinin kitap sahiplikleri ve koleksiyonlarındaki eserler hakkında muhallefat kayıtları esas alınarak yapılmış pek çok çalışma bulunmakta olup bu çalışmalardaki listeler sayesinde birçok entelektüel isim tespit edilebilmektedir. 18. yüzyıl ağırlıklı bir çalışma için bkz. Henning Sievert, "Verlorene Schätze - Bücher von Bürokraten in den *Muḥallefāt*-Registern", *Buchkultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahrunderts*, ed. Tobias Heinzelmann - Henning Sievert, Bern: Peter Lang, 2011, s. 199-265. Tarih kitapları bağlamında daha geniş bir zaman dilimi için bkz. Abdülkasim Gül, "Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (2025), s. 315-394.

3 Söz konusu kütüphaneler hakkında bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul: Timaş, 2015, s. 160 vd.; s. 230 (Muhtemelen önceki çalışmalardan nakledilen bazı bilgiler sebebiyle bu eserde Süleyman Feyzi Paşa'nın ismi sehven "Süleyman Fevzi" şeklinde zikredilmiştir).

4 Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 297-310.

5 Yunus Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın "er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi Ale'l-Mu'tezile" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi), *Hitit Üniversitesi*, 2015; Ömer Dinç - Yunus Öztürk, "Son Dönem Osmanlı Devlet Adamlarından Süleyman Feyzî Paşa'nın 'Tefsîru Kavlihî Teâlâ Fe İn Lem Ya'tezilûkum' Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), s. 227-248.

Âlim Kimliği, Tahsili ve İlmî Yönelimleri

Vefat ettiği sırada yetmiş yaşlarında olduğu şeklindeki kayıtlar[6] dikkate alınırsa Süleyman Feyzi Paşa'nın 1720'li yıllarda doğduğu söylenebilir. Esasen Gürcü asıllı bir köle olup efendisi İzmirli Seyyid Ahmed Efendi sayesinde tahsil gördüğü ve bilâhare mektûbî kalemine intisap ettiği nakledilmektedir.[7] Dolayısıyla ismindeki "Feyzî" de diğer kalemiye mensuplarının bu devirde aldıkları mahlaslar gibi sonradan aldığı bir isim olmalıdır. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca bürokrasideki yükselişi kaynaklar üzerinden takip edilebilmekle birlikte tahsili, hocaları, hangi medreselerde ders okuduğu gibi hayatının ilk yıllarına ait kısımlar büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Kalemiyeye intisabından önce bir dönem İstanbul'da müderrislik yaptığı tahmin edilmiş ise de bu husus kesin değildir.[8] 18. yüzyılın sonlarında, Çorum'da yaptırmış olduğu medresede görevlendirdiği hadis âlimi Yusuf Bahri Efendi'nin (ö. 1830) hayatı hakkındaki menkıbevârî rivayetlerde Süleyman Feyzi Paşa'nın ismi de sık sık geçmekte, hatta ikisinin Mısır'da, el-Ezher'de zamanın tanımış âlimlerinden *Tâcü'l-arûs* müellifi Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî'den (ö. 1791) birlikte ders aldıkları ifade edilmektedir.[9] Esasen Paşa'nın bu tarihte ellili yaşlarda olması ve Kahire'de devlet görevi ile bulunması sebebiyle Ezher'deki tedris faaliyetlerini takip ettiğine dair bilgiler şüpheyle karşılanabilir. Bununla birlikte, bu dönemde yine memuriyet ile Mısır'da bulunan başka Osmanlı bürokratlarının da Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî'den ders okudukları bilindiğinden[10] bu rivayetin tamamen ihtimal dışı olmadığı açıktır.

Paşa'nın tahsiline dair bilgilerin azlığına rağmen yine de telif ettiği eserleri ve muasırlarının kendisi hakkındaki ifadeleri ciddi bir ilmî birikim edindiğini ortaya koymaktadır. Ahmed Resmî Efendi de kendisine mahsus hoş üslubuyla Gürcülerin en fazla cehaletlerini gidermeye yetecek derecede az bir miktar ilim tahsil ettiklerini ve bu kavimden Süleyman Feyzi gibi isti'dâd-ı Hudâ-dâd (Allah vergisi kabiliyet) sahibi âlim kimselerin pek çıkmadığını belirterek onun bu istisnâî yönüne işaret etmiştir.[11] Öyle ki, bu vasfı idareciliğinin önüne geçmiş ve bazılarınca ilim sahasında daha başarılı görülmesine sebebiyet vermiştir. Mesela muasırı olan Ahmed Câvid Bey kendisinin ilmî yönünü yüceltmiş, buna mukabil seyfiyeye ait olmadığını, bu sebeple 1787-1788 yıllarında üstlendiği seraskerlik vazifesini "heder" ettiğini ve "bulunduğu mahallerde bir dürlü hayra muvaffak olamadı"ğını belirtmekten geri durmamıştır.[12]

Süleyman Feyzi Paşa'nın ilmî tecessüsünün esas itibariyle klasik İslâmî ilimlerin lisan, tefsir, hadis ve kelâm sahalarına yönelik olduğu görülmektedir. Ahmed Câvid Bey'in ondan "muhaddis ve müfessir bir zât-ı âlî-kadr" şeklinde bahsetmesi[13] aşağıda zikredileceği üzere geride bıraktığı şahsî kitaplarının türleri ile de örtüşmektedir. Kitaplarından birisini istinsah eden bir müstensih, hayalî bir ifade kullanarak tefsir ilminde önemli eserler bırakmış olan Zemahşerî (ö. 1144) ve Kādî Beyzâvî (ö. 1286) şayet Süleyman Feyzi Paşa'nın eserlerini görmüş olsalar onu takdir edeceklerini şu mısra

6 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. N. Akbayar - S. A. Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, V, s. 1540.

7 Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, ed. İ. Erünsal, haz. B. Aydın - R. Günalan, Ankara: TTK, 2015, s. 149.

8 Dinç - Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın 'Tefsîru Kavlihî Teâlâ Fe İn Lem Ya'Tezilûkum' Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", s. 229-230.

9 Yusuf Bahri Efendi hakkında bkz. Ethem Erkoç, *Fahrü'l-Muhaddisin Yusuf Bahri Efendi*, Çorum, 2003, s. 19. Y. Atalık'ın işaret ettiği üzere Yusuf Bahri Efendi de Süleyman Feyzi de 1782 yılında Kahire'de bulunmuş olup bu rivayetin doğruluğu mümkün görünmektedir. Bkz. Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 299.

10 Mesela bkz. Abdullah Burak Çelikten, "Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1730?-1781)" (Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, 2022, s. 49.

11 Ahmed Resmî Efendi, *Halîfetü'r-Rüesâ*, Önsöz: M. İlgürel, İndeks: R. Ahıshalı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992, s. 120-122; Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 303.

12 Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekāyi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara: TTK, 1998, s. 67.

13 Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekāyi'*, s. 67.

ile ifade etmiştir: "Hezâr ahsente derdi görseler Keşşâf ile Kādî".[14] Paşa'nın şahsî kitapları arasında görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir kelâm kitabı bulunmamakla birlikte doğrudan kelâmî meselelere dair bir eser de telif etmiştir. Ayrıca Y. Atalık'ın tespit ettiği üzere Süleyman Feyzi'nin İmam Birgivî'nin İzhâru'l-esrâr isimli Arapçanın gramerine dair meşhur eserine yazdığı şerhte, metne felsefe ve kelâm nokta-i nazarından yaklaşması ve "gramer konularını aniden kelam tartışmalarına dönüştürebilmesi"[15] de bu ilme olan ilgisini açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Sadrazam Melek Mehmed Paşa (1792-1794) da 1793 yılı dolaylarında kaleme aldığı bir takrirde Süleyman Feyzi'den "*vesveseli âdem*" şeklinde söz etmiş, fakat bu ifadeyi olumlu bir manada kullanarak onun şüpheci karakterine vurgu yapmış ve tam da bu yüzden Mısır gibi son derece nazik vaziyetteki bir eyalete vali olarak tayin edilmesini teklif etmiştir.[16] Kelâmî meseleler ile ilgilenmesinin mi bu şüpheci yönünü tetiklediği yoksa zaten var olan bu karakterinin mi kendisini kelâm ilmine sevk ettiği hususunda bir şey söylemek zor ise de bu özelliğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Süleyman Feyzi Paşa'nın Haleb valiliği ile geçen ömrünün son yıllarında yanında bulunmuş olan adamı Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân* adlı eserinde efendisinin şahsî hususiyetlerini naklederken onun âlim kişiliğine dair enteresan noktalara da temas etmiştir. Mesela, "havâss-ı etbâ'ına beher gün ta'lîm-i ilm eder idi" sözleriyle onun hizmetindeki istidatlı kimselere her gün ilim öğrettiğini, yani bir nevi hocalık yaptığını ifade etmiştir ki Paşa'nın bu yönüyle emsali vali ve vezirlerden farklı bir portre çizdiği açıktır. Mehmed Hâşim'in, efendisinin kapu halkı ile olan ilişkisini anlatırken "kendüleri şeyh ve havâss-ı etbâ'ı dervîş makāmında olup haftada iki gün dahi hatm-i hâcegâna meşgūl olur idi" şeklindeki hoş ifadeleriyle Paşa'yı "şeyh"e ve kapu halkını onun "derviş"lerine benzetmesi[17] Paşa'nın tasavvufî bir neşve sahibi olduğunu da göstermektedir. Paşa'nın haftanın iki günü "hatm-i hâcegân" zikri ile meşgul olduğunu ifade etmesi, söz konusu zikir usulünün Nakşibendiyye tarikatının Müceddidî şubesi ile özdeşleşmesi sebebiyle bu tarikat ile bir alakasının olabileceğini akla getirmektedir.[18] Ayrıca aşağıda üzerinde durulacağı üzere şahsî kütüphanesinde tasavvufa dair birçok eserin yer alması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Bunlar haricinde, Hâşim'in Süleyman Feyzi Paşa'nın Arap ahali ile kendi dillerinde konuşabildiğini belirtmesine ve Haleb valiliği döneminde halk ile bizzat konuştuğunu nakletmesine bakılırsa, Paşa'nın iyi bildiği kitâbî Arapçaya ilâveten gündelik Arapçaya (*'āmmiyye / ammîce*) da bir dereceye kadar vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Hâşim'in eserinde 'āmmiyye ile naklettiği bazı diyaloglar, konuşma Arapçasının yazılı metinlere giren nadir örnekleri arasında yer alması bakımından ayrıca dikkate değerdir. Mesela bu eserde "bakmak" manasında kitâbî Arapçadaki <نظر> fiili yerine Bilâdü'ş-Şâm'da ve mücavir Arap coğrafyalarında konuşulan 'āmmiyyedeki <شف> [şuf] ifadesi kullanılmıştır. Hâşim'in Arap ahalinin Süleyman Feyzi Paşa'ya hitap şekilleri ve taraflar arasındaki diyaloglarla ilgili nakilleri ilginçtir:

14 Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 420, vr. 14a.

15 Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 304.

16 BOA., HAT, nr. 257/14740.

17 Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân - Osmanlı Beldelerinin Töreleri*, haz. Feridun M. Emecen - İlhan Şahin, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022, s. 107.

18 Hatm-i hâcegân hakkında bkz. Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16 (1997), s. 476-477. Bu zikir usulü literatürde daha ziyade Hâlidiyye şubesi ile irtibatlandırılmış olmakla birlikte bunun 19. yüzyılın başından itibaren geçerli olan bir durum olduğu, öncesinde, yani ele aldığımız dönemde ise Müceddidîlerin bu zikri tatbik ettikleri bilinmektedir. Bkz. Butrus Abu Manneh, "The Rise and Expansion of the Naqshbandi-Khalidi Sub-order in Early 19th Century", *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, İstanbul: The Isis Press, 2001, s. 13-26. Hâlid-i Bağdadî'nin kendi kurduğu şubenin (Hâlidiyye) zaten var olan hatm-i hâcegân zikrini tevarüs ettiği ve buna bir dua ilâvesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Butrus Abu Manneh, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in th Early 19th Century" *Die Welt des Islams*, 1/4 (1982), s. 15. Bu husus ile alakalı paylaştığı bilgiler için değerli arkadaşım Bahadır Yolcu'ya müteşekkirim.

> "… bilâ-alay hufyeten şehre girilmek arasında iken beş binden mütecâviz avrat ve sıbyân sînelerin çâk ve pâ-bürehne ve uryân yol üzerine dökülüp *Allâhu yensuru yâ Süleymân Bâşâ yâ ebel'l-fukarâ ve yâ ebe'z-zu'afâ* [Allah sana yardım etsin ey Süleyman Paşa, ey fakirle-rin babası, ey zayıfların babası] deyü ..."[19]
>
> "Vusûlümüzün on beşinci evâsıt-ı Şevvâl'inde [20-29 Temmuz 1793] ma'âzallâhi te'âlâ Paşa Sarâyı'nın kal'a tarafında küşâde olan kapusundan ale's-sabâh bir velvele-i kıyâmet kopdu ve iki yüzden mütecâviz sancak küşâd ve o mikdâr tas ve kudûm ve sadâ-yı 'Allâhu ekber Allâhu ekber' savt u na'ralarıyla Paşa Kapusu'na lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ sıbyân ve zükûr u nisâ yürüyüş edüp tâ'ife-i nisâ saçların fetîle ve gözleri âb ve feryâd u figân ve '*Yâ seyyidenâ Süleymân Bâşâ, şuf hâlenâ*" [Ey Süleyman Paşa efendimiz, şu hâlimize bak] sadâ-yı heybet-nidâsı müşârun-ileyh ve tevâbi'ini şaşırup herkes hayâtından me'yûs oldu ve Sarây Meydânı'na on binden mütecâviz âdem cem' olup gavga büyüdü ve maksûd ne olduğu idrâk olunmadı. *Müşârun-ileyh lisân-âşinâ olduğundan nâsın söyledikleri kelâm ma'lûmu olduğu ecilden* pencere küşâd ve fesâhat ve belâgat ile: 'Yâ ibâdallâh cümleniz evlâdım olup illet ve kılletde sizler ile berâberim ve bana irâ'e-i tarîk edin (...) deyü uzûbet-i lisân ile hitâb-ı müstetâb i'lân eyledikde..."[20]

Hizmetinde bulunmuş olanların bu beyanları haricinde, Süleyman Feyzi Paşa'nın vazifeli olduğu eyalet ve şehirlerde de ilim erbabından çeşitli kimselerle ve müderrislerle de yakın bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Hatta Orta Anadolu'da bu bağları valiliğinden önceki zamanlarda kurmuş olduğu görülmektedir. Bu noktada, Sivas eyaletine tâbi Çorum sancağındaki faaliyetleri ve ilişki ağları dikkat çekmektedir. Nitekim aşağıda temas edileceği üzere burada inşa ettirdiği kütüphane de valiliğinden yaklaşık altı yıl öncesine tarihlenmektedir. Kütüphanenin inşasından önce, 1200 (1785/1786) yılında Çorum'da ilim erbabından bazı kimselerin Paşa'nın eserlerini istinsah ederek bunları bir mecmuada topladıkları ve bölgenin tanınmış âlimlerinin bu eserlerin başına onun ilmî yönünü övücü takrizler yazmış oldukları görülmektedir. Mesela bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde Yozgat koleksiyonunda bulunan bir yazma nüshada Çorum Câmi'-i Kebîr (Ulu Camii) Medresesi müderrisi Çorumlu Seyyid Abdullah Efendi'nin, ayrıca nerelerde vazifeli oldukları belirtilmemiş olan Müftüzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin ve Seyyid Abdülhalîm Efendi'nin Süleyman Feyzi'ye ve eserlerine dair çeşitli kayıtları ve takrizleri yer almaktadır.[21] Bu durum, kurmuş olduğu kütüphane çevresinde kendisi ile yakın temas hâlindeki bir ilmî çevrenin/meclisin teşekkül ettiğini de düşündürmektedir.

Eserleri

Paşa'nın bazı eserleri ilgili alanların mütehassıslarınca bir dereceye kadar incelenmiş ve bunlardan ikisinin tahkikli metni de hazırlanmış durumdadır. Dolayısıyla bu eserlerine ana hatları ile bakılacak olursa, *Feyzu'l-bihâr alâ-riyazi'l-İzhâr*, yukarıda zikredildiği üzere Birgivî'nin *İzhâr*'ına yazdığı fakat tamamlayamadığı bir şerhtir.[22] Paşa, bu eserinin isminde manidar şekilde mahlası

19 Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân*, s. 102-103.

20 Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân,* s. 103. Hâşim'in Süleyman Feyzi Paşa'nın cevabını Türkçe olarak naklettiği ve bazı ibare ve edatları da hatalı yazdığı görülmektedir.

21 Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 420, vr. 1a, 9a, 11a. Nüshanın baş tarafında Yeni-il voyvodası ve Bozok ve Kengırı mutasarrıfı olarak zikredilen Süleyman Bey'in ismi ve vakıf mührü yer almaktadır. Bu kişinin farklı bir şahıs olması sebebiyle eserin başındaki mührün ona ait olduğu iddiası doğru görünmemektedir. Bkz. Dinç - Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın 'Tefsîru Kavlihî Teâlâ Fe İn Lem Ya'tezilûkum' Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", s. 235.

22 Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 304.

olan "feyz" kelimesini de geçirmiştir. Kataloglarda *Risâle fî îzâhi âyâti'l-cihâd* ve *Risâle fî tefsîri kavlihi teâlâ fe-in-lem-ya'tezilûkum* isimleriyle kayıtlı küçük risalesi Nisa suresinin 91. âyeti ile alakalı Beyzâvî'nin yorumuna getirdiği bir tenkit mahiyetini taşımaktadır. *er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi ale'l-Mu'tezile* isimli eserinde de insanlar ve melekler arasındaki üstünlük meselesini ele alarak Mutezile'nin görüşlerine reddiye getirmektedir.[23] Kaynaklarda bahsedilen ve bir tür münşeat mecmuası olduğu anlaşılan *Mektûbâtü's-Selâtîn fi'l-Mu'âhedât ve'l-Ferâmîn* adlı eserine ise mevcut kataloglarda tesadüf edilememiştir.

Bunlar haricinde, yine kaynaklarda ismi zikredilen ve araştırmacıların şimdiye kadar bulamadıklarını belirttikleri *Hüsnü's-Sülûk fî-Şe'ni'l-Mülûk* adlı eserin ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar kısmında 7341 katalog numarası ile kayıtlı olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Süleyman Feyzi Paşa bu eserde sahih kaynaklardan derlediğini ifade ettiği yirmi beş hadisi sade bir dil ile Türkçeye tercüme ederek bunları şerh etmiştir. İsmini verdiği kaynakları arasında Taberânî (ö. 971), Gazzâlî (ö. 1111) ve Süyûtî'nin (ö. 1505) muhtelif eserleri yer almaktadır. Paşa, mukaddimede bu eserini ikinci reisülküttablığı döneminde (1787 yılının ikinci yarısında), işlerinin hayli yoğun olduğu bir sırada yazmaya başladığını ifade ederek metinde çıkması muhtemel hatalar için okuyuculardan affını dilemiş,[24] esasen kırk hadisi incelemek istemekle beraber vezir olarak tayini ve - seraskerliği münasebetiyle - İstanbul'dan ayrılması (1787 sonu) sebebiyle eseri bu hâliyle bitirmek durumunda kaldığını ifade etmiştir.[25]

Eser, isminin de delâlet ettiği üzere idareciye (İslâm halifesine) itaati vurgulayan ve müminleri ona ihanet ve hakaretten men eden hadisleri ihtiva etmektedir. Süleyman Feyzi Paşa'nın böyle bir konuyu ele alması son derece manidardır. Zira eseri kaleme aldığı dönem Sultan I. Abdülhamid'in saltanatının karışık yıllarına tesadüf etmektedir. O dönemde İstanbul'da art arda çıkan yangınlar, sabotajlar ve bir Müslüman memleketi olan Kırım'ın Rus İmparatorluğu'nca ilhak edilmek üzere olması gibi hadiseler muhalif sesleri arttırmıştı. Nihayet 1789 başlarında doğrudan padişahı tehdit eden ve "*Sultan Abdülhamid! Bizim tâkatimiz kalmadı. Aklın başına gelmiyor!*" şeklindeki ifadelerle başlayan meşhur bir siyasî bildiri Galata'da Kaptan Paşa Sebili'nin önüne bırakılacaktı.[26] Bu bildirinin kaleme alınmasından önceki aylarda da başkentteki bazı kesimler arasında padişah ve Osmanlı idaresinden memnuniyetsizliğin artarak ileri bir boyuta ulaştığını tahmin etmek zor değildir. İşte, Süleyman Feyzi Paşa'nın bildiri hadisesinden çok kısa bir süre önce sade bir üslup ile yazdığı bu hadis şerhinde tekrar eden şu vurgularını ve "ey karındaşlarım" ve "ey birâder" gibi hitaplarla umuma yaymak istediği mesajlarını söz konusu bildiri hadisesi ışığında okumak bir hayli anlamlı olacaktır:

> "Ey karındaşlarım! Cehl ve bilmezlik ile olmaya ki *pâdişâhınız hakkında izhâr-ı adâvet ve ma'âzallâh haklarında sû-i zann ve âhar gûne edebe muhâlif hâletler ile lisâna almayasız.*[27] Zîrâ anlar peygamber vekîlleridir ve peygamberler postundadırlar ve bundan sonra peygamber gelmez ve Vâcib-i Te'âlâ hazretleri şerî'atın anlar ile tahkîm ve kullarını dünyâda

23 Bu eserler hakkında bilgiler ve tahkikli metinleri için bkz. Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın "Er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi Ale'l-Mu'tezile" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi"; Dinç - Öztürk, "Süleyman Feyzî Paşa'nın 'Tefsîru Kavlihî Teâlâ Fe İn Lem Ya'tezilûkum' Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", s. 227-248.

24 Paşa, bu kısımda kendi ismini de zikretmiştir: "… *câmi'-i hakīr ya'nî sânî kerrede reîsülküttâb-ı devlet olan Süleymân Feyzî-i pürtaksîrin evân-ı cem' u tedvîni zamân-ı vefret-i umûr-ı saltanata tesâdüf etmeğin tenkīh-ı ibâret ve tehzîb-i rivâyette vukū'-yâfte olan kusûr ve küsûru kezâlik afv ile ıslâh olunmak şîme-i müstahsenesi ihvân-ı sâhib-i mütâla'adan recâ ve ta'n u teşnî'i du'â-i hayra tebdîl eylemeleriyçün zıll-i insâflarına ilticâ olunur. Ve minallahi't-tevfik ve hüve'l-mevlâ ve ni'me'r-refîk.*" (vr. 3b).

25 *Hüsnü's-Sülûk fî-Şe'ni'l-Mülûk,* vr. 38b.

26 Bu hadise ile alakalı bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", *Belleten*, 64 (2000), s. 901-926.

27 Cümle düşüklüğü olmakla birlikte ifadeler yine de anlaşılırdır.

anlar vâsıtasıyla te'dîb ve ta'zîb eder ve cümle kullar kusûru kendü nefslerimizde arayalım ve tâ'ib ve müstakırr olarak sıdk-ı derûn ile pâdişâhlarımızın rızâ ve du'âlarında olmak dünyâ ve âhirette bizlere bâ'is-i necâttır."28

"Ey birâder, sultânların ne vech-ile mazhar-ı sa'âdet ve indallâh masdar-ı hayr u inâyet olduklarını bundan fehm eyle ve *kat'â taraflarına dil uzatma ve gıybet etme*..."29

"*Sultânlarınıza sebb etmeyesiz*, ya'nî haklarında kötülük ve inkisâr ve şetm ile lisânınıza ve kalbinize getürmeyesiz, zîrâ âkıbetiniz hayr olmaz..."30

Esasen bir hadis derlemesi olan *Hüsnü'ş-Sülûk fî Şe'ni'l-Mülûk* bu hâliyle siyasetname metinlerinde görülene benzer şekilde padişaha itaatin klasik ölçüler içinde tekrarından ibaret bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, Süleyman Feyzi Paşa'nın yukarıda iktibas edilen ifadeleri, İstanbul'un 1780'lerin son yıllarındaki karışık siyasî atmosferine ışık tuttuğu gibi söz konusu anlayışın geç Osmanlı klasik çağında bile halen zihinlerde canlı bir şekilde sürdüğüne iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Kütüphanesi ve Şahsî Kitapları

Süleyman Feyzi Paşa'nın ilim adamı kimliği ve faaliyetleri kendisini kitap kültürü sahibi bir kişi kılmaktadır. Vefatının ardından tanzim edilen muhallefat kaydında, günlük hayatında kullandığı eşyaları arasından çıkan nesnelere bakıldığında Paşa'nın kitap mütalaa ederken -muhtemelen yaşlılık dönemlerinde- "gözlük" taktığı da anlaşılmaktadır.[31] Telif ettiği eserleri haricinde elinde bulundurduğu şahsî kitapları ile alakalı kayıtlar ve kaynaklarda zikredilen sayılar, hayatının çeşitli dönemlerinde 1000'e yakın veya daha fazla sayıda kitaba sahip olduğunu düşündürmektedir. Vazifeli olduğu yerlere kitaplarını da götürdüğü, hatta 1787-1788 yıllarında, Osmanlı-Avusturya Harbi sırasında cephede iken yanında kitap bulundurduğu ve bunları bir süreliğine Sofya'daki Çukacılar Hanı'nda muhafaza ettirdiği dikkat çekmektedir.[32]

Süleyman Feyzi Paşa -vezir ve paşalık unvanını almadan bir yıl evvel, "Efendi" olduğu dönemde- 1786 yılında Çorum'da bir kütüphane yaptırarak kitaplarının bir kısmını buraya vakfetmiştir. Kârgîr olduğu ifade edilen ve müstakil bir kütüphane olmaktan ziyade esasen bir medrese olduğu tahmin edilen bu yapının Çorum'un merkezî bir yerinde, Ulu Camii yakınında inşa edildiği bilinmektedir. Bina 1921 yılında yıktırılmış, içerisindeki kitaplar çeşitli yerlere taşındıktan sonra nihayet 1940'lı yıllarda, günümüzde Hasan Paşa Kütüphanesi adıyla bilinen yapıya nakledilmiştir. Bu kitapların sayısının Ankara vilâyetinin 1318 tarihli Ankara sâlnâmesine göre 565 adet olduğu bilinmektedir. Süleyman Feyzi'nin yaptırdığı bu kütüphanenin, binası bugüne ulaşamamış olmakla birlikte 18. yüzyılda sayıları artmakta olan vakıf ve şahıs kütüphaneleri arasında önemli bir yeri olduğu görülmektedir.[33] Paşa'nın vakfettiği kitaplardan günümüze gelebilenlerin zahriyelerinde görülen 1201 (1786/1787) tarihli vakıf mührü "*Vekafehû alâ-ehli'l-ulûmi'd-dîniyye er-râcî eltâfe rabbihi'l-hafiyye Süleymân Feyzî et-Tevkī'î fi'd-Devleti'l-Aliyye*" (Rabbinin gizli lütuflarını uman Devlet-i Aliyye'nin nişancısı Süleyman Feyzi [bu kitabı] dinî ilimlerle meşgul olan kimseler için vakfetmiştir) şeklinde bir ibare ihtiva etmektedir (bkz. Görsel I).

28 *Hüsnü'ş-Sülûk fi-Şe'ni'l-Mülûk*, vr. 38a.

29 *Hüsnü'ş-Sülûk fi-Şe'ni'l-Mülû*k, vr. 12b.

30 *Hüsnü'ş-Sülûk fi-Şe'ni'l-Mülûk*, vr. 25a.

31 Kayıtta kişinin başı ile alakalı nesneler olan tarak ve gözlük birlikte kaydedilmiştir: "*gözlük ma'a sîm tarak - 2 [parça], 32 guruş*" (BOA., D.BŞM.MHF.d., nr. 13014, s. 2).

32 BOA.AE.SABH.I., nr. 347/24255.

33 Atalık, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", s. 305-306; Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s. 230.

Görsel I: Süleyman Feyzi Paşa'nın vakıf mührü.
(Çorum Hasan Paşa Ktp., nr. 2660, vr. 1a).

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki 8.000'e yakın yazma eser içerisinden Süleyman Feyzi Paşa'nın kitaplarını tespit etmek şüphesiz ayrı bir araştırma konusudur. Mevcut katalog çalışmalarının bazılarında da vakıf mühürlerinin pek belirtilmemesi sebebiyle Paşa'nın bu kütüphanedeki kitapları fark edilememektedir. Mesela yukarıda zikredildiği üzere Paşa'nın tefsir ilmine olan alakası açık olup Yazma Eserler Kurumu'nun internet ortamına aktardığı nüshaların dijital görüntüleri üzerinden yaptığımız genel bir tarama ile görebildiğimiz kadarıyla bugün Hasan Paşa Kütüphanesi'nde 1, 2, 3, 4, 125 ve 163 katalog numarası ile kayıtlı tefsir kitapları onun mührünü taşımaktadır. Ancak bunlar ilgili katalog çalışmalarında tebarüz ettirilmemiştir.[34] Bu sebeple, Paşa'nın şahsî kitapları söz konusu olduğunda, vakfederek elinden çıkardıkları yerine, vefat ettiği sırada yanında bulunanları incelemek mümkün görünmektedir

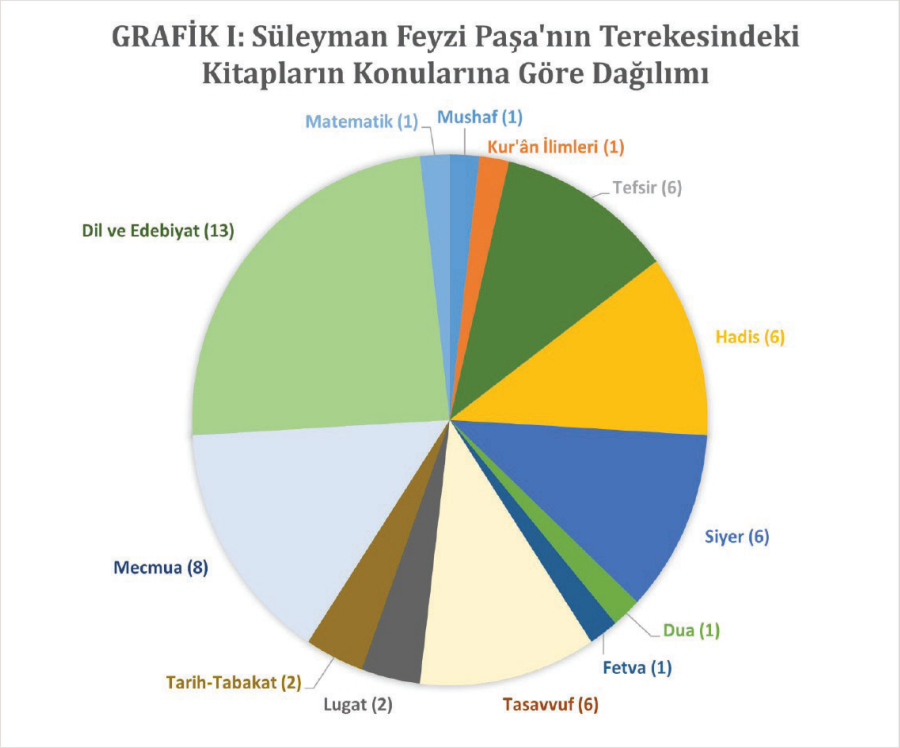
Vefatının ardından tanzim edilen muhallefatında isimleri kaydedilmiş olan kitapları, Süleyman Feyzi Paşa'nın Osmanlı ülkesinde ve İslâm dünyasında çokça okunan klasikleşmiş ilmî ve edebî eserlerin dikkate değer bir kısmını şahsî kütüphanesinde bulundurduğunu göstermektedir (Bunların listesi için bkz. **Ek I**).[35] Kitapların Paşa'nın mal varlığının yaklaşık onda birini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Kitaplardan bazılarının bilâhare Paşa'nın İstanbul'daki kapu kethüdası Kenan Efendi ve Çukadar Ömer Efendi gibi kimselere intikal ettiği görülmektedir. Paşa'nın muhallefatının bu kimseler üzerinden İstanbul'da hazineye teslim edildiği anlaşılmaktadır.[36]

34 Mesela bu kabil katalog çalışmalarına bir örnek olarak bkz. Muhammed Fatih Kellerbağı, "Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Tefsir İle Alakalı Yazma Eserlerin Tespiti" (Yüksek Lisans Tezi), *Yozgat Bozok Üniversitesi*, 2022.

35 BOA., D.BŞM.MHF.d., nr. 13014, s. 3. Bu muhallefat kaydı daha önce müstakil olarak incelenmemiştir. Kayda yakın zaman önce yapılan şu çalışmada kısaca temas edilmiştir: Gül, "Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri", s. 325, 370 (Maamafih bu çalışmada Paşa'nın adı sehven Fevzi şeklinde zikredilmiştir).

36 BOA., C.ML., nr. 612/25202. Arşiv belgeleri, Kethüda Kenan Efendi'nin Süleyman Feyzi Paşa'nın İstanbul'daki işlerini takip ettiğini, onun bilhassa Sivas ve Haleb'deki valilikleri döneminde devlet merkezindeki temsilcisi olduğunu göstermektedir. Mesela: C.ML., nr. 711/29050. Kenan Efendi'nin Paşa'nın hizmetine ne zaman girdiği ve kariyeri ile alakalı detaylar açık değildir.

Söz konusu muhallefatta bazıları küçük risale ve mecmualardan ibaret olan 100 cilde yakın kitap (45 başlık altında toplamda 93 adet) listelenmiş durumdadır. Bununla birlikte, Paşa'nın seraskerlikten azledilip mallarının müsadere edildiği dönemde de bir miktar kitabına el konulduğundan[37] ve yukarıda zikredildiği üzere bir kısım kitaplarını da Çorum'da yaptırdığı kütüphaneye vakfettiğinden şahsî kütüphanesinin aslında daha geniş olduğunu ve dolayısıyla elindeki kitapların yalnızca az bir kısmının isimlerine ulaşabildiğimizi belirtmeliyiz. Süleyman Feyzi Paşa'nın muhallefatındaki kitapların konularına göz atıldığında ise bunlar arasında İslâmî ilimlerin başta geldiği fark edilmektedir (Bkz. **Grafik I**).

Kaynak: BOA., D.BŞM.MHF.d., nr. 13014, s. 3
("Resâil-i müteferrika" gibi isimlerle kayıtlı olup muhtevaları ve müellifleri belirtilmemiş küçük risaleler ile ismi yahut konusu tespit edilemeyen kitaplar grafiğe dâhil edilmemiştir).

Paşa'nın muhallefatında Kur'ân ilimleri ile alakalı klasik müracaat eserleri önemli bir yer tutar. Muhallefat kaydına göre, Paşa'nın elinde 170 guruş değerindeki kıymetli bir mushaftan başka, Vardarî Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin ayetleri kolayca bulunabilecek şekilde tasnif ettiği *Tertîb-i Zîbâ* adlı eseri bulunmaktadır. Bunlardan başka, Paşa'nın kendi eserlerinde istifade edip yer yer tenkide tuttuğu Beyzâvî ve Zemahşerî'nin tefsirleri, buna ilâveten Şeyhülislâm Sadi Çelebi'nin Beyzâvî tefsirine yazdığı şerh ve Celâleyn tefsiri de bulunmaktadır. Hadis ilminde keza Kudâî'nin *Şihâbü'l-Ahbâr* adlı, hadisleri ilk kelimelerine göre sıralayan bir müracaat eseri dikkat çekmektedir. Bu eserin Paşa'daki nüshaları dört ciltten müteşekkil ve 1000 guruş kıymetinde olup muhtemelen hacimleri yahut çok eski nüshalar olmaları itibariyle terekedeki en kıymetli eser konumundadırlar. İbnü'l-Cevzî'nin mevzu hadisleri derleyen *el-Mevzû'ât*'ının bir muhtasarı da bu alanda Paşa'nın elindeki başvuru eserlerinden birisidir. Fıkıh ilmi ile alakalı Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-Hukkâm*'ı ile Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'si gibi tanınmış eserler de muhallefatta görülebilmektedir. Tasavvuf ile ilgili ismi kaydedilmemiş 5 adet risaleye ilâveten, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem*'inin ismi zikredilmeyen bir şerhi ve ve mutasavvıfların biyografilerini ihtiva eden *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*'ın Türkçe bir tercümesi de bulunmaktadır.

37 BOA., AE.SABH.I., nr. 347/24255.

Türk, Arap ve Fars dilleri ve edebiyatları sahasında kaleme alınmış bazı eserler de Süleyman Feyzi Paşa'nın kitapları arasında yer almaktadır. Bunların bir kısmı âlet ilimlerindeki temel metinler olmaları hasebiyle, söz konusu muhallefat kaydında dil ve edebiyat türünde yer alan eserler diğer türlerdeki eserlerden sayıca daha fazladır (13 adet). Bunlar arasında Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı, Cevherî'nin *Sıhâh*'ı, ismi belirtilmeyen bir kamus, makamat türünde eserler, Fuzûlî ve Sâdî-i Şîrâzî'nin şiirlerinden parçaların yanı sıra Hümâyûnnâme ilk dikkat çekenlerdendir. Bununla birlikte, ilgili kayıtta *Muhtasar Târîh-i Hindî* şeklinde kaydedilen, coğrafî keşiflere dair *Târîh-i Hind-i Garbî* adlı meşhur kitap olması muhtemel bir eser dışında herhangi bir tarih kitabı göze çarpmamaktadır.[38] Paşa'nın kütüphanesindeki diğer eserler ve bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi **Ek I**'de sunulmuştur. Netice olarak bu kitaplardan hareketle Paşa'nın ilmî yönelimi ve çalışmaları hakkında kesin bir şeyler söylenemese de kaleme aldığı eserleriyle burada listelenen kitapları arasında bir uyuşma olduğu görülmektedir. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi bu kitap listesinin Paşa'nın bütün mevcudatını göstermediği açıktır. Bununla beraber nisbî de olsa bu yönde bir fikir verebilecek zemin sağlamaktadır.

Sonuç

Süleyman Feyzi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki önemli entelektüel bürokratlarından biri olarak ön plana çıktığı görülmüştür. İslâmî ilimlerin bilhassa lisan, tefsir, hadis ve kelâm sahalarına olan ilgisi, bu alanlarda telif ettiği eserleri ve kütüphanesi ile dikkate değer bir ilmî yönünün olduğu açıkça tespit edilmiştir. Ayrıca hizmetindeki adamları (kapu halkı) ile arasında farklı bir "hoca-talebe" ilişkisi bulunduğu ve tasavvufî yönelimleri de dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, bir kısmı daha önce kullanılmamış olan devrin kroniklerinden ve Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılarak Paşa'nın bir âlim olarak portresi incelenmeye çalışılmıştır. İlgili nüshası yeni tespit edilen *Hüsnü's-Sülûk fî-Şe'ni'l-Mülûk* adlı eserinin Sultan I. Abdülhamid devri hadiselerine dair önemli siyasî mesajlar verdiği fark edilmiştir. Ayrıca Paşa'nın vefatının ardından tanzim edilen muhallefat kaydındaki kitapları da tek tek incelenmek ve tasnif edilmek suretiyle şahsî kütüphanesi ve okuma pratikleri hakkında yeni değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu tespitlerimize ilâve olarak, Paşa'nın kaynaklarda isimleri zikredilen fakat şimdiye kadar bulunamayan eserlerinin yazma nüshalarının tespiti ve Çorum'da yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği eserlerin bir bütün olarak ortaya konulması ve - varsa - bu eserlerin üzerindeki şahsî notlarının değerlendirilmesi konu hakkında bilinenleri genişletmeye imkân verecektir

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Ali Emîrî, Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I.), nr. 347/24255.

Bâb-ı Defterî Başmuhâsebe Muhallefât Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.), nr. 13014.

Cevdet, Mâliye (C.ML.), nr. 612/25202; C.ML., nr. 711/29050.

Hatt-ı Hümâyûnlar (HAT.), nr. 257/14740.

Yazma Eserler

Süleyman Feyzi Paşa, *Feyzu'l-Bihâr alâ-Riyâzi'l-İzhâr*, Çorum Hasan Paşa Ktp., nr. 2660.

____, *er-Risaletü'l-Müftezile fi'r-Reddi ale'l-Mu'tezile*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 420.

____, *Hüsnü's-Sülûk fi-Şe'ni'l-Mülûk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 7341.

38 Dolayısıyla A. Gül'ün hâcegân zümresinin kütüphanelerindeki tarih kitabı nispetinin yüksek olduğunu ifade ederek Süleyman Feyzi Paşa'nın muhallefat kaydını buna delil olarak göstermesi pek de isabetli görünmemektedir. Bkz. Gül, "Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri", s. 341, 179. dipnot.

Yayımlanmış Kaynaklar

Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekāyi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara: TTK, 1998.

Ahmed Resmî Efendi, *Halîfetü'r-Rüesâ*, Önsöz: M. İlgürel, İndeks: R. Ahıshalı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Dinç, Ömer - Öztürk, Yunus, "Son Dönem Osmanlı Devlet Adamlarından Süleyman Feyzî Paşa'nın 'Tefsîru Kavlihî Teâlâ Fe İn Lem Ya'Tezilûkum' Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), s. 227-248.

Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, ed. İsmail E. Erünsal, haz. Bilgin Aydın - Rıfat Günalan, Ankara: TTK, 2015.

Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân - Osmanlı Beldelerinin Töreleri*, haz. Feridun M. Emecen - İlhan Şahin, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, V.

Öztürk, Yunus, "Süleyman Feyzî Paşa'nın "Er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi Ale'l-Mu'tezile" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi), *Hitit Üniversitesi*, 2015.

Araştırma Eserleri

Abu Manneh, Butrus, "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in th Early 19th Century" *Die Welt des Islams*, 1/4 (1982), s. 1-36.

____, "The Rise and Expansion of the Naqshbandi-Khalidi Sub-order in Early 19th Century", *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, İstanbul: The Isis Press, 2001, s. 13-26.

Atalık, Yalçın, "Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu* (23-25 Kasım 2007), haz. M. M. Söylemez - M. Okumuş - İ. Yiğit, Çorum: Çorum Belediyesi Yay., 2008, s. 297-310.

Çelikten, Abdullah Burak, "Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1730?-1781)" (Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, 2022.

Erkoç, *Ethem, Fahrü'l-Muhaddisin Yusuf Bahri Efendi*, Çorum: Cengiz Matbaacılık, 2003.

Erünsal, İsmail E., Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, İstanbul: Timaş, 2015.

Gül, Abdülkasim, "Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (2025), s. 315-394.

Kellerbağı, Muhammed Fatih "Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Tefsir İle Alakalı Yazma Eserlerin Tespiti" (Yüksek Lisans Tezi), *Yozgat Bozok Üniversitesi*, 2022.

Öngören, Reşat, "Hatm-i Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16 (1997), s. 476-477.

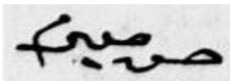
Sarıcaoğlu, Fikret, "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", *Belleten*, 64 (2000), s. 901-926.

Sievert, Henning, "Verlorene Schätze - Bücher von Bürokraten in den *Muḫallefāt*-Registern", *Buchkultur im Nahen Osten des 17. und 18. Jahrunderts*, ed. Tobias Heinzelmann - Henning Sievert, Bern: Peter Lang, 2011, s. 199-265.

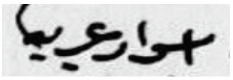
Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK, 1995, VI.

EK I: Süleyman Feyzi Paşa'nın Muhallefatında Yer Alan Kitaplar

(BOA., D.BŞM.d., nr. 13014.)39

Nr.	Muhallefat Kaydında Geçtiği Şekliyle Eser Adı	Cild Adedi	Bedeli (guruş)	Açıklama
1	**Kāmûs**	1	112	Hangi kamus olduğu tasrih edilmemiştir. Fîrûzâbâdî'nin (ö. 1415) el-Kāmûsü'l-muhît adlı Arapça lugatinin kasdedilmiş olması ihtimal dâhilindedir.
2	**Beyzâvî**	2	105	Beyzâvî'nin (ö. 1286) Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl adlı tefsir eseri.
3	**Dürer**	1	105	Başlığında bu isim geçen birçok eser bulunmakla birlikte Molla Hüsrev'in (1480) Dürerü'l-Hukkâm adlı fıkıh kitabının kasdedilmiş olması mümkündür.
4	**Şihâb**	4	1000	Kudâî (ö. 1062) tarafından hazırlanmış olup kısaca eş-Şihâb şeklinde bilinen Şihâbü'l-Ahbâr adlı eserdir. Eser, hadisleri ilk kelimelerine göre sıralayan bir müracaat kaynağıdır.
5	**Sa'dî ale'l-Beyzâvî**	1	25	Şeyhülislâm Sadi Çelebi'nin (ö. 1539) Beyzâvî tefsirine (bkz. nr. 2) hâşiye olarak yazdığı Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (yahut el-Fevâ'idü'l-behiyye) isimli eser.
6	**Sadru'ş-Şerî'a**	1	14	Hanefi fakihi "Sadrüşşerîa"nın (ö. 1346) daha ziyade kendi lakabıyla bilinen, asıl adı Şerhu'l-Vikāye olan fıkıh kitabı.
7	**Mushaf-ı Şerîf**	1	170	Kur'ân-ı Kerîm
8	**Şerh-i Füsûs**	1	40	Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) Füsûsu'l-Hikem adlı eserinin müellifi belirtilmemiş bir şerhi.
9	**Şerh-i Makāmât**	1	100	Bkz. nr. 12.
10	**Siyer-i Veysî**	1	40	Veysî (ö. 1628) tarafından kaleme alınan ve asıl adı Dürretü't-Tâc olan Türkçe siyer kitabı.
11	**Mecmû'a**	2	4,5	—
12	**Makāmât**	1	15	Makāme, Arap edebiyatında didaktik kıssalar ihtiva eden ve dilin bütün incelikleri ile kullanıldığı bir edebî türdür. Harîrî'nin (ö. 1122) el-Makāmât'ı meşhurdur. Paşa'nın makame türündeki hangi esere sahip olduğu kayıtta belirtilmemiştir.
13	**Dürr-i Muhtâr**	1	80	Timurtaşî'nin (ö. 1598) fıkha dair Tenvîrü'l-ebṣâr adlı eserinin Hanefi fakihi Haskefî (ö. 1677) tarafından yazılan şerhidir.
14	**Şifâ-i Şerîf**	1	7	Kādî İyâz'ın (ö. 1149) Hz. Peygamber sevgisine dair eseri. Tam adı eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukūkı'l-Mustafâ'dır.
15		1	40	Eserin ismi ve müellifi tespit edilememiştir. "Hakk-ı Sabî" okunmaya müsait bir şekilde yazılmıştır. Kesin olmamakla birlikte, çocuklar hakkındaki dinî hükümlerle ilgili yazılmış Ahkâmü's-Sıgār benzeri bir eser olma ihtimali mevcuttur.
16	**Şerh-i Mecmû'ü'l-Bahreyn**	1	2,5	Eserin adının Mecma'u'l-Bahreyn şeklinde yazılması icap ederdi. Bu isimde fıkıh ve lugat kitapları yazılmış ise de Paşa'nın bunlardan hangisine sahip olduğu açık değildir.
17	**Sıhâhu'l-Cevherî**	1	83	Cevherî'nin (ö. 1009) Tâcü'l-Luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye adlı Arapça lugatı.
18	**Tefsîr-i Keşşâf**	2	41	Zemahşerî (ö. 1144) tarafından yazılan Kur'ân-ı Kerîm tefsiri. 2 cilt oluşu ve kıymetine bakılırsa bazı ciltlerinin Paşa'da bulunmadığı düşünülebilir.
19	**Terceme-i Reşehât**	1	23	Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât, Fahreddin Safî'nin (ö. 1532-33) Nakşibendî şeyhlerinin hayatlarına dair kaleme aldığı Farsça tabakat kitabıdır. Türkçe birkaç tercümesi bulunmakla birlikte muhallefat kaydında hangi tercüme olduğu tasrih edilmemiştir.
20	**Muhtasar-ı Me'ânî**	1	15,5	Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 1338) Telhîsü'l-Miftâh adlı eserine Sadeddin et-Teftâzânî'nin yazdığı şerh (eş-Şerhu'l-Muhtasar yahut Muhtasarü'l-me'ânî isimleriyle bilinmektedir).

39 Eser ve müellif adlarının tespitinde büyük ölçüde *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nden istifade edilmiştir.

21	**Öklîd**	1	4,5	İlkçağ'da yaşamış matematikçi Eukleides'in Elementler (Grekçe Stoikheia, Arapça Kitâbü'l-Erkân vb. isimlerle bilinir) adlı eserinin kastedilmiş olması mümkündür.
22	**Muhtasar Mevzû'ât**	1	56	Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 1201) mevzu hadisleri derleyen el-Mevzû'ât adlı eserinin muhtasarlarından birisi olması mümkündür.
23	**Sa'dî**	3 kıt'a	6	Parça hâlinde bulunmasına ve kıymetinin düşüklüğüne bakılırsa mevzubahis olan, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) bazı şiirlerinin yazılı olduğu metin parçalarıdır.
24	**Tefsîr-i Celâleyn**	1	27	Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 1459) yarım bırakıp Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 1505) tamamladığı tefsir.
25	**Hümâyûnnâme**	1	35	Kelîle ve Dimne'nin Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 1504/1505) Farsça tercümesini esas alarak Alâaddin Ali Çelebi (ö. 1543) tarafından yapılan Türkçe tercümesi. Bu tercümenin Farsça aslının ötesinde bir değere sahip olduğu belirtilmektedir.
26	**Şerh-i Meşârık**	1	15,5	Radıyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 1252) hadisleri nahiv konularına göre derlediği Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye adlı eserine yazılmış şerhlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.
27	**Sîbeveyh**	1	55	Arapçanın gramer kaidelerine dair ilk büyük eser olan el-Kitâb, muhallefat kaydında eserin müellifi olan Sîbeveyh'in (ö. 796) ismiyle anılmıştır.
28	**Delâ'ilü'l-Hayrât**	1	80	Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 1465) tarafından hazırlanan salavat mecmuası. Satım bedeline bakılırsa kıymetli bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.
29	**Fetâvâ-yı Ali Efendi**	1	13	Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1692) fetvalarını bir araya getiren eser.
30	**Muhtasar Târîh-i Hindî**	1	18	Muhtevası belli değildir. Hindistan tarihine ait olabileceği gibi literatürde Târîh-i Hind-i Garbî şeklinde bilinen, Amerika ve keşfedilen deniz aşırı diğer toprakların tarihini anlatan bir eser olması da mümkündür.
31	**Şifâ-i Şerîf**	1	11	Bkz. nr. 14.
32	**Şifâ-i Şerîf**	1	15	Bkz. nr. 14.
33	**Miftâh-ı Seydî**	1	12	Eserin tam ismi ve müellifi açıkça kaydedilmemiştir. Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö. 1413) Hâşiye ale'l-Mutavvel isimli eserinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Cürcânî'nin bu eseri Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ına Teftâzânî'nin yaptığı şerhin bir hâşiyesidir.
34		Alayı cild 5	13	Muhallefat kaydında Esvâr-ı Arabiyye okunmaya müsait bir şekilde yazılmış olup ismi ve mahiyeti tespit edilememiştir.
35	**Resâil-i Müteferrika**	25	11	Muhtevaları ve müellifleri hakkında tafsilat verilmemiştir. Satım bedellerine bakılırsa ilmî ve edebî değeri bulunmayan küçük risaleler oldukları anlaşılmaktadır.
36	**Siyer-i Veysî**	1	5	Bkz. nr. 10.
37	**Dîvân-ı Fuzûlî**	Alayı 3	15	Türk edebiyatının bu büyük şairinin üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) dîvânı bulunmakla birlikte Süleyman Feyzi Paşa'nın bunların hepsine sahip olup olmadığı açık değildir. Kitapların "alayı" ibaresi ile kaydedilmesi ve kıymetlerinin az oluşu Paşa'nın elinde Fuzuli'nin şiirlerinden bazı parçaların bulunduğunu düşündürmektedir.
38	**Tertîb-i Zîbâ**	1	2,5	Vardarî Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1645) Kur'ân ilimlerine dair eseri. Eser, Kur'ân âyetlerinin hafız olmayanlarca da kolaylıkla bulunabilmesi için onları çeşitli bakımlardan tasnif ederek listelemektedir.
39	**İbn Melek**	1	17	Beylikler döneminde yaşamış Batı Anadolulu Türk âlimlerden İbn Melek (ö. 1418) daha ziyade fıkıh ilmindeki eserleriyle tanınmaktadır. Muhallefat kaydında yalnızca müellifin ismi zikredilmiş, hangi eserinin mevzubahis olduğu belirtilmemiştir.

40	**Şerh-i Şemâ'il**	1	3	Şemâil, Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlâkî hususiyetlerine dair yazılan eserlere verilen genel addır. Süleyman Feyzi Paşa'nın hangi şemâil şerhini elinde bulundurduğu ilgili kayıtta belirtilmemiştir.
41	**Resâ'il-i Tasavvuf**	5	5	Muhtevaları ve müellifleri hakkında tafsilat verilmemiştir.
42	**Şerh-i Kasîde-i Bürde**	1	5	el-Bûsîrî'nin (ö. 1296[?]) Hz. Peygamber için yazdığı kasidenin şerhlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.
43	**Lemehât**	2	15	Hangi eser olduğu ve müellifinin kim olduğu tasrih edilmemiştir. Bu isimde muhtelif tasavvuf ve mantık kitapları vardır.
44	**Mecmû'a**	Alayı 5	4,5	—
45	**Mecmû'a**	1	0,5	—

EK II: Süleyman Feyzi Paşa'nın Muhallefat Kaydı (D.BŞM.MHF.d., nr. 13014).

